

تفاوت مسجد با دیگر پرستشگاهها

عباسعلی فراهتی
عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی کاشان

اشاره:

مقاله حاضر بر گرفته از پایان نامه کارشناسی ارشد الهیات و معارف اسلامی با عنوان (مسجد و تأثیرات علمی - اجتماعی آن در جامعه اسلامی از آغاز تا پایان حکومت اموی) است که توسط آقای عباسعلی فراهتی و باراهنمایی آقای دکتر نورالله کسلی، در ۳۴۹ صفحه نگاشته شده است.

مقدمه

همزمان با ظهور اسلام، اقوام و ملل مختلف جهان آن روز، معابد و پرستشگاههایی داشتند که از آن جمله بود: کلیساهای مسیحیان در مناطق روم، آتشکده های ایرانیان و نیز عبادتگاههای اعراب جاهلی در جزیره العرب. با سیری در تاریخ ادیان و با نگاهی به وضع موجود پاره ای از این معابد که تاکنون باقی است، می توان به تفاوت های میان مسجد و دیگر عبادتگاههای موجود آن زمان به خوبی پی برد.

در این مقال بر آن نیستیم که به بحث و بررسی تفصیلی درباره تفاوت های مسجد با هر یک از این معابد پردازیم، بلکه در اینجا تنها اهم این تفاوتها را از دو نظر مورد تحقیق و بررسی قرار خواهیم داد:

۱. از نظر نقشها و عملکردها
۲. از نظر ترکیب و نمای ساختمان

۱. از نظر نقشها و عملکردها

مسجد از آغاز تنها به عنوان معبدی ساده برای برگزاری مراسم عبادی بنیان نشده است، بلکه از بدو تأسیس - علاوه بر این که جایگاه عبادت و محل ادای فرایض دینی مسلمانان بود - به عنوان یک کانون فراگیر، مرکز تمام فعالیت های آموزشی، سیاسی و اجتماعی آنان نیز به شمار می آمد. اما هیچ یک از معابد موجود آن زمان از چنین عملکردهایی برخوردار نبود، و فعالیت های رایج در آنها به یک

سری مراسم مذهبی بی روح و بی محتوا محدود می شد. اینک برای نمونه بجاست که به گوشه ای از مراسم و اعمال مذهبی مسیحیان در کلیسا و سپس مراسم و تشریفات خاص زرتشتیان که در آتشکده های آنان از آغاز تاکنون معمول بوده نگاهی - ولو گذرا - داشته باشیم.

در خور نگرش است که عبادت در کلیسا برخلاف نیایش دینی در مساجد، آن هم به صورت جماعت که از شکوه و عظمت خاصی برخوردار است و موجب پیوند بخشیدن تجمعات مسلمین به خداوند و نیز سبب تحکیم روابط و تحقق وحدت در جامعه اسلامی می گردد، تنها به رفتن مسیحیان به کلیسا برای گوش دادن به سخنان کشیشان و هم آهنگ شدن در خواندن سرودهای مذهبی خلاصه می شد. این نوع نیایش هم اگر صد در صد درست می بود، تنها به حضور در کلیسا آن هم هفته ای یک روز و یک ساعت محدود بود. [مسیحیت و عهدین، ۲۲]

به هنگام نیایش، کشیش مسیحی عباراتی را از انجیل نقل می کرد، و دیگر مسیحیان با وی به زمزمه می پرداختند. سخنانی که مجموعه نیایش مسیحیان را تشکیل می داد. چنین بود: «ای پدر ما که در آسمان هستی که نام تو مقدس باد و ملکوت تو ببايد! اراده تو چنان که در آسمان است در زمین هم حکمفرما باشد. امروز نان کفاف ما را بده، قصور ما را ببخش، همچنانکه ما قصور دیگران را درباره خود می بخشیم. ما را هرگز به کارهای ناروا مکشان، ولی ما را از تبهکاران رهایی بخش، زیرا فرمانروایی و قدرت و پیروزی برای ابد از آن توست. آمین!». [اترایی، تاریخ ادیان تهران، ۱۳۰۷]

بجز این نیایش، یکی دیگر از اعمال مذهبی مسیحیان که در شب میلاد مسیح (ع) در کلیسا برگزار می شده است مراسم «عشای ربانی» است. در این مراسم کشیش بزرگ پیشکاران خود را فرمان می دهد تا آرد بسیار خوبی را خمیر کنند، و نان فطیری بپزند، و پیش او بیاورند. آنگاه پدر روحانی، نان را با شیشه شراب به کلیسا می برد، و پس از زدن ناقوس، مسیحیان را برای اجرای

ندارد. موبدان که به سوی آتش می روند «پنام» (دهن بند) بر روی می بندند تا از دم ایشان آتش مقدس آلوده نگردد. [معین، مزدیسنا، مرداب پارسی، ۱۹۴]

در «یزشن گاه» (محل انجام تشریفات عبادت) آلات و ادوات ویژه ای وجود دارد که از آن جمله است: هاون و دسته هاون (به منزله ناقوس مسیحیان است و برای فشردن «هوم» (گیاه مقدس) استعمال می شد)، «برسم» (که از چوب درختان مقدس مانند انار تهیه می شد)، بر سمدان، برسمچین، چند پیاله کوچک برای هوم و پراهوم (طشت نه سوراخه)، «ورس» (ریسمانی است بافته شده از موی گاو). باید توجه داشت که تپیه و تصفیه آتش نیز برای آتشکده ها مستلزم تشریفات گوناگون است، که در «وندیداد» (یکی از اجزای اوستای ساسانی) توضیح داده شده است. [معین، مزدیسنا و ادب پارسی، ۱۹۶]

با این ترتیب می توان دریافت که فعالیت های رایج در این معابد در همین گونه آداب و تشریفات خاص خلاصه می شد، و از عملکردهای آموزشی، سیاسی و اجتماعی مساجد در این عبادتگاهها خبری نبود. برای نمونه می توان مقایسه ای میان نقش آموزشی مساجد و تأثیر چشمگیر آن در شکوفایی و رشد فرهنگی مسلمانان و نیز عملکرد و نقش آتشکده ها در این زمینه در ایران آن روز داشت. با سیری در تاریخ مردم ایران در آن روزگار در می یابیم که مسئله تعلیمات عمومی پیش از ظهور اسلام در ایرانی وجود نداشت و برای نخستین بار به وسیله اسلام مطرح گردید. و از همان آغاز مساجد به عنوان جایگاههای اصلی دانش در این زمینه به فعالیت پرداخت. به گفته استاد نفیسی: «پیش از اسلام، تعلیم و تربیت و فراگرفتن علوم متداول به موبدزادگان و نجیب زادگان اختصاص داشت، و اکثر نزدیک به اتفاق مردم ایران از آن محروم بودند». [نفیسی، تاریخ اجتماعی ایران، ج ۲، ۲۵] با این ترتیب با وجود آن همه آتشکده که در شهرها، بخشها و دیگر نقاط ایران فعالیت داشت، وضع آموزش عمومی بدین گونه بود. اما پس از ظهور اسلام و تابش فروغ دامن گستر آن بر سرزمین ایران، تحصیل علم و دانش و کسب آگاهی و معرفت چونان وظیفه ای مقدس مورد توجه نومسلمانان قرار گرفت و مساجد به عنوان نهادهای آموزشی، رسالت تعلیم و تربیت آنان را به عهده گرفت. دیری نپایید که در پرتو عملکردهای علمی مساجد زمینه مساعدی برای ظهور نوابغ بزرگ به وجود آمد، و تمدنی اساسی پایه گذاری شد. با توجه به آنچه ذکرش گذشت، می توان به تفاوت میان نقشها و عملکردهای مسجد و فعالیت های رایج در دیگر معابد و پرستشگاههای موجود آن زمان پی برد.

۲. از نظر ترکیب و نمای ساختمان

مساجد عصر رسول خدا(ص) از بنایی بسیار ساده و ابتدایی برخوردار بود. این مساجد محدوده هایی مستطیلی بودند که یک سوی آنها برای پرهیز از باد و باران با شاخ و برگ درختان سقف شده بود و قسمت دیگر آن بدون سقف بود. حتی سقف مسجد پوشش مستحکمی که در مقابل آب باران مقاوم باشد، نداشت.

[ابن رسته، الاعلاق النفیسه، ۱۴۱]

زمین مسجد هم از شن فرش شده بود که مسلمانان بر روی

این سنت بزرگ آماده می کند. پس از اینکه کشیش از مقابل صف مسیحیان عبور کرد، رو به مشرق می ایستد، و در حالی که آن نان را در دست دارد، اوراد و ذکرهایی می خواند و سپس به آن نان سجده می کند، و جمع حضار نیز از او تبعیت می کنند. سپس پدر روحانی جام شراب را به دست می گیرد، و همگی بر آن شراب سجده می کنند. کشیش نان را خرد کرده و هر قسمتی از آن را در دهان یکی از مسیحیان می گذارد، آنگاه همگی از ظرف شراب جرعه ای می نوشند، و با این عمل - یعنی خوردن نان و نوشیدن شراب - تمامی گناهانشان آرمزیده می شود. [حقیقت مسیحیت، ۱۱۹]

حال باید دید تفاوت میان این گونه اعمال مرسوم در کلیسا و مراسم رایج در مساجد، مانند نمازهای جماعت، آیینهای جمعه، اذان، ذکرها، اوراد و تسیحهای اسلامی تا چه اندازه است و باید دید که تفاوت ره از کجاست تا به کجا؟

در مورد مراسم عبادی در آتشکده ها نیز باید دانست که این مراسم به یک سری تشریفات و اعمال مذهبی خاص محدود می شد، که به هیچ روی با فعالیت های رایج در مساجد قابل مقایسه نیست. به گفته دکتر معین در آیین مزد یسنا: «مانند مذهب کاتولیک مسیحی و برخلاف اسلام که مساجد آن ساده و بی تشریفات و وعاظ آن دارای لباس عادی روحانیند، آلات و ادوات فراوان و تشریفات مذهبی بسیار معمول است، این تشریفات در مورد آتشکده ها نیز مجری است... در هر آتشکده کانون ویژه ای برای برافروختن آتش هست، که جز موبد نگهبان آتش احدی حق ورود بدان را

مروج الذهب

جلد اول

تألیف

ابو الحسن علی بن حسین مسعودی

ترجمه

ابو القاسم پاینده

شرکت انتشارات علمی و فرهنگی

کلیسا، ششصد صلیب طلایی وجود دارد که در وسط هر صلیب مرواریدی نشانده اند» [ابن رسته، الاعلاق النفیسه، ۱۴۹]

مسعودی نیز در باب معابد یونانیان و مردم شام قدیم به تفصیل سخن گفته و یادآور شده است که بیشتر آنها دارای بناهای بسیار مرتفع با سنگهای تراشیده و نقشهای عجیب بوده و در خود بتها، مجسمه های طلا و نقره و اقسام جواهرات داشته است.

[مسعودی، مروج الذهب، ج ۱، ۵۹۳]

اینک جای آن دارد که نگاهی هم به شکل و نمای ساختمانی آتشکده های ایرانیان پیش از اسلام داشته باشیم. در کتاب مزدیسنا و ادب پارسی در این باب آمده است: «آتشگاه را در محلی قرار می دهند که اطراف آن حتماً باز باشد. در هر آتشکده کانون ویژه ای برای برافروختن آتش است. . . در سمت راست مقر آتش، اتاقی است وسیع و چهار گوشه که به قسمتهای متعدد مساوی تقسیم شده و هر یک را برای وظیفه ای معین اختصاص داده اند. این اتاق را «یزشن گاه» (محل انجام تشریفات عبادت) می نامند. . . در شریعت زرتشت این قاعده مقرر بود که آفتاب بر آتش نتابد، بنابر این سبک جدیدی در ساختمان آتشکده معمول شد: اتاقی معمولاً تاریک در وسط می ساختند که مکان افروختن آتش در آتشدان بود. . .» [معین، مزدیسنا و ادب پارسی، ۱۹۴]

کریستن سن نیز درباره ساختمان آتشکده ها نوشته است: «شکل بنای آتشکده ها در هر جا یکسان بوده، آتشدان در وسط معبد قرار دارد و پیوسته آذر مقدس در آن می سوخته است. معمولاً هر آتشکده هشت درگاه و چند اتاق هشت گوشه داشته است.» [کریستن سن، ایران در زمان ساسانیان، ۱۸۲]

در متون تاریخی نیز از ترکیب ساختمانی برخی از آتشکده ها سخن به میان آمده است، چنانکه مسعودی در وصف خرابه آتشکده قدیم استخر چنین می نویسد: «بنایی عجیب و معبدی بزرگ است و ستونهای سنگی شگفت انگیز دارد، سرستونها مجسمه های سنگی زیبا از اسب و حیوانات تنومند دیگر است و محوطه ای با یک باروی بلند سنگی اطراف آن هست و تصویر اشخاص را با نهایت دقت تراشیده اند.» [مسعودی، مروج الذهب، ج ۱، ۶۰۵]

با این ترتیب از مجموعه آنچه گذشت می توان به تفاوت آشکار میان مسجد و دیگر معابد موجود آن زمان، چه از لحاظ عملکردها و نقشهای هر کدام در جوامع آن روز و چه از حیث سادگی و بی پیرایگی مسجد و تشریفات و مراسم دست و پاگیر در آن عبادتگاهها پی برد.

منابع:

۱. ابن رسته، احمد بن عمر، الاعلاق النفیسه، ترجمه و تعلیق دکتر حسین قره چانلو، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۵
۲. ترابی، علی اکبر، تاریخ ادیان تهران، انتشارات اقبال، ۱۳۴۱
۳. حقیقت مسیحیت
۴. کریستن سن، آرتور، ایران در زمان ساسانیان، ترجمه رشید یاسمی، تهران، انتشارات ابن سینا، ۱۳۵۱
۵. مسعودی، ابوالحسن علی بن حسین، مروج الذهب و معادن الجواهر، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۴
۶. مسیحیت و عهدین
۷. معین، محمد، مزدیسنا و ادب پارسی، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۲۶

آن نماز می خواندند. در مسجد نه مجسمه ای بود، نه ظروف زرین و سیمین و نه اشیای قیمتی دیگر. با این ترتیب مساجد از سادگی و بی پیرایگی خاصی برخوردار بود.

برخلاف مساجد، دیگر معابد موجود در آن زمان دارای ساختمانهایی بسیار مجلل و با شکوه بود و در آنها ابزار و آلات فراوان با کاربردهای تزیناتی از قبیل مجسمه و اشیای سنگین زرین و سیمین و جواهرات و سنگهای قیمتی بسیاری وجود داشت. در اینجا برای نمونه ترکیب ساختمانی پاره ای از این عبادتگاهها را مورد بررسی قرار می دهیم.

ابن رسته، اطلاعات بسیار جالبی در باب کیفیت بنای بعضی از کلیساهای قسطنطنیه به دست می دهد که در اینجا به نقل بخشی از آن می پردازیم. وی در وصف کلیسای سلطان چنین نوشته است: «کلیسای سلطان دارای ده در است که چهار در آن را از طلا و شش در دیگر را از نقره ساخته اند. در کلیسا جایگاهی است که سلطان در آن می نشیند. مساحت و اندازه آن چهار ذراع در چهار ذراع است که آن را از یاقوت و مروارید زینت کرده اند. . . سایر سقفهای کلیسا از طلا و نقره مزین شده است. . .» [ابن رسته، الاعلاق النفیسه، ۱۴۱]

همچنین در وصف یکی از کلیساهای روم می گوید: «در وسط شهر، کلیسای بزرگی واقع شده که صد ذراع ارتفاع دارد. بر سر آن برج گنبدی از جنس سرب ساخته اند. دیوارهای این کلیسا با طلا پوشیده شده و درهای آن از مس چینی ساخته شده است. درهای داخلی که به نمازگاهشان باز می شود، همه پوشیده از طلاست، و جایگاههایی را که کاهنان در آنها می نشینند از طلا پوشیده اند. . . در آن کلیسا هزار باد بزن طلایی وجود دارد که اندازه هر یک از آنها یک ذراع در یک ذراع است و با در و یاقوت تزین یافته و بر آنها دستگیره هایی طلایی نصب شده است. در آن